

konden 'de inspanning [niet] opbrengen, die een historische toegang nu eenmaal vereist', 'aan dergelijke 'professionals' waren ze dus niet besteed' en dat terwijl Klever weet 'dat velen reikhalzend uitzien naar hulp en bijstand in hun poging om Spinoza's woorden, waarin zij niet ten onrechte kristallijne schatten vermoeden, te begrijpen' (10). Kortom: Klever is een gelovige die elke relativiserende benadering van de joodse filosoof verwerpt en zich telkens weer verbaast, dat men iets niet heeft gelezen of de door hem verdedigde interpretatie niet kân of zelfs wil delen, wat hem soms tot geringschattende opmerkingen voert, zoals 'dat deze zogenaamde deskundigen te weinig zelf de bronnen raadplegen'(84). In het laatste geval gaat het om het onderscheid in hermeneutiek tussen Spinoza en Lodewijk Meyer, iets wat Klever niet kan accepteren. Zijn boek (vaak op eerder gepubliceerd werk gebaseerd) is gericht op de grootheid van Spinoza, waar de besproken tijdgenoten dus bij aansluiten. Er is volgens de auteur geen twijfel mogelijk, alle anderen hebben Spinoza gevolgd, waren het met hem eens of zetten zijn werk voort. Of Balling nu echt de auteur van het *Licht op den kandelaar* was, of Van den Enden (net als Spinoza) niet toch veel uit de voordien verschenen *Politieke weegschaal* van De la Court had overgenomen, of Hudde nu werkelijk Spinoza op religieus gebied volgde, of Bredenburg niet veel aarzelingen over Spinoza's theorieën beving — zie het proefschrift van L. van Bunge (*BMGN*, CVIII (1993) 273-274) —, of Tschirnhaus enigszins verhuld (168) of publiekelijk (204) op Spinoza reageerde, deze en andere vragen worden niet nader bekeken. Klever heeft een vaste overtuiging, die wij zonder meer moeten delen, al verschaffen de noten weinig indicaties waar hij alles vandaan heeft. Bovendien vormde de groep met Spinoza als *Urheber* naar zijn mening de Hollandse Verlichting van de zeventiende eeuw. Deze ondergrondse beweging droeg waar begrip voor de werkelijkheid in haar vaandel en schoof occultisme en quasi-wetenschap-pelijkheid ter zijde. Achttiende-eeuwse verlichters als Voltaire, Rousseau of Kant waren die naam eigenlijk niet waardig, omdat zij in verschillende opzichten 'schipperden' met de dictaten van het verstand. Echte verlichters als Hume, Montesquieu en Diderot hadden dan tenminste nog kennis gemaakt met het werk van Spinoza (186). Het rationalisme was toen echter 'besmet met romantiek' en het naturalisme 'verzacht tot deïsme'. De Verlichting van Spinoza en de mannen om hem heen was 'radicaler en consequenter' (230). Ook in politiek opzicht stond Spinoza met zijn consequent betoog zelfs ver boven Machiavelli, Hobbes en De la Court (34). Zijn denken, dat zo zeer op het boek van Van den Ende was geënt, heeft in Klevers opinie heden ten dage nog waarde bij een beschouwing over de werking van onze democratie. In de gecompliceerde welvaartsstaat waarin we leven? Was het maar waar. Hier zwijgt de lezer stil, verbluft door dit wonderlijke betoog. En hij vraagt zich af, waarom de auteur, die toch scherpzinnig zeventiende-eeuwse teksten weet te analyseren (al is het Nederlands soms wat krom), bij het geven van de context met een karikuraal beeld zo hopeloos ontspoorde.

E. O. G. Haitsma Mulier

J. W. Drijvers, J. de Hond, H. Sancisi-Weerdenburg, ed., *'Ik hadde de nieuwsgierigheid'. De reizen door het Nabije Oosten van Cornelis de Bruijn (ca. 1652-1727)* (Mededelingen en verhandelingen van het Vooraziatisch-Egyptisch genootschap 'Ex Oriente Lux' XXXI; Leiden: Ex Oriente Lux, Leuven: Peeters, 1997, 201 blz., Bf950,-, ISBN 90 72690 11 7 (Leiden), ISBN 90 6831 927 2 (Leuven)).

De faam van de tekenaar en schrijver Cornelis de Bruijn berust op zijn twee rijkelijk geïllustreerde boeken over zijn verre avontuurlijke reizen. De eerste uitgave dateert uit 1698

en behandelt zijn tocht (1674-1693) langs verschillende landen rondde Middellandse Zee, met name in Italië, delen van Klein-Azië, Egypte, Syrië en Palestina; de tweede uitgave uit 1711 beschrijft de tweede reis (1701-1708) die hem naar Moskou, Perzië en Indonesië voerde. Er is zeer terecht dikwijls opgemerkt dat deze twee werken een lezer groot genoeg kunnen verschaffen. De levendige beschrijvingen gaan deels terug op persoonlijke ervaringen van de schrijver, deels op die van eerdere reizigers. Toch heeft men de tekst nooit als de hoofdzaak beschouwd: vooral de vele honderden om hun nauwkeurigheid geprezen tekeningen hebben de boeken wijde bekendheid gegeven. Om die te maken moest de auteur zich soms letterlijk in grote bochten wringen, zoals tijdens zijn bezoek aan het inwendige van een Egyptische piramide.

Na eeuwen van vergetelheid ontstaat er sinds kort meer aandacht voor De Bruijns werk. De bibliografie van het hier besproken werk geeft daarvan een goed beeld. Hoezeer de waardering voor De Bruijns werk thans gestegen is, blijkt uit het feit dat de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam onlangs voor 300.000 gulden een unieke kopie van een kleurendruk van de Franstalige versie van *Reizen door Klein-Azië (Voyage au Levant)* heeft aangekocht (*NRC-Handelsblad*, 10 december 1997, 11; zie ook bladzijde 26 van het hier besproken boek).

'Ik hadde de nieuwsgierigheid'. De reizen door hel Nabije Oosten van Cornells de Bruijn biedt de lezer veel meer dan de titel doet vermoeden. Ik acht dit gelukkig, want de bestudering van De Bruijns werk vraagt om een brede aanpak. Om een indruk te geven: het verzorgd uitgegeven boek bevat behalve een biografische schets (J. de Hond) en een hoofdstuk over de boekuitgaven van De Bruijn (K. Hannema) een artikel waarin zijn twee grote reizen worden vergeleken (J. van der Torn), en een ander waar dieper wordt ingegaan op de vraag hoe De Bruijn zijn reizen financierde (J. de Hond). Pas hierna volgen hoofdstukken waar dieper wordt ingegaan op De Bruijns verslag over Turkije (A. Versteeg), Palmyra (J. de Hond), Egypte en Palestina (J. W. Drijvers), en over Persepolis (H. Sancisi-Weerdenburg). Een derde groep artikelen handelt over drie latere auteurs die gebruik hebben gemaakt van De Bruijn, of zijn werk hebben bekritiseerd of geprezen (Sancisi-Weerdenburg over De Comte de Caylus; W. Henkelman over Caster Niebuhr, J. de Hond over Maurits Wagenvoort). Twee appendices met een chronologisch overzicht van De Bruijns reizen en met een lijst van de uitgaven, vertalingen en herdrukken van zijn werken, en ten slotte overzichten van de gebruikte archivalia, literatuur, en van de 54 afgedrukte illustraties besluiten deze studie. Regelmatig verwijzen de auteurs van de bundel naar elkaar. Slechts een enkele maal zijn de artikelen minder goed op elkaar afgestemd. De lezer zou bijvoorbeeld in verwarring kunnen geraken waar gesproken wordt over de vraag naar de hoogte van de oplage van de eerste editie (23 en 66).

Men dient enige voorzichtigheid te betrachten bij het raadplegen van de index. Deze is op personen- en plaatsnamen. De namen van modernere auteurs zijn helaas niet opgenomen. Dit geldt ook voor zaken (met uitzondering van het begrip 'Bentvogels')- Ook blijkt bij enige steekproeven dat niet alle verwijzingen worden gegeven (bijvoorbeeld niet naar Broekhuizen 90; Praetorius 29; Halifax 29 et cetera).

In het algemeen maken de artikelen in de bundel de lezer buitengewoon nieuwsgierig naar de inhoud van het werk van De Bruijn. Het onderwerp wordt in kaart gebracht en antwoorden worden geformuleerd op belangrijke vragen, zoals: welk gebruik maakte De Bruijn van zijn bronnen (bijvoorbeeld 71 en verder)? Was hijzelf de auteur van de teksten? Hoe groot was zijn eigen eruditie, en in hoeverre waren *ghostwriters* verantwoordelijk voor de wetenschappelijke toevoegingen (bijvoorbeeld 29 en verder)? Wat is de verklaring voor de toenemende wetenschappelijke houding van de auteur (43)? En ten slotte: wat was de betekenis van zijn verzameling van planten, dieren, antiquiteiten en curiosa die hij aanlegde tijdens zijn reizen?

Het laatste woord is echter zeker nog niet gezegd over de betekenis van het werk van De Bruijn: een gedetailleerde vergelijking van zijn werk met dat van voorgangers, tijdgenoten en

lateren moet nog volgen en zal in bepaalde gevallen ongetwijfeld tot een genuanceerder beeld leiden. Daarmee is niets gezegd ten nadele van deze verdienstelijke bundel. Hij is juist de smaakmaker die uitnodigt tot zulk onderzoek naar de onvermoeibare nieuwsgierigheid van deze kunstenaar en schrijver.

Z. R. W. M. von Martels

S. Stegeman, *Patronage en dienstverlening. Het netwerk van Theodorus Janssonius van Almelooven (1657-1712) in de Republiek der Letteren* (Dissertatie Nijmegen: [s. n.], 1996, xi + 412 blz., ISBN 90 9010025 3).

Op 23 juli 1692 had de geleerde medicus Theodorus van Almelooven in Gouda een diner georganiseerd vooreen groot aantal beoefenaars van de wetenschap. Belangrijke uitgenodigde leden van de Republiek der Letteren als Gronovius, Francius en Perizonius waren niet gekomen, maar Pierre Bayle, Jacques Basnage en Johan de Witt (zoon van de raadpensionaris) zaten aan. Deze en andere bijzonderheden treffen we aan in de dissertatie van Saskia Stegeman over Van Almelooven. Zij weet die te halen uit de ongeveer 3000 bewaarde brieven van en aan deze nogal traditioneel georiënteerde *polyhis tor*, sinds 1697 hoogleraar te Harderwijk. Aanvankelijk in de letteren en na 1701 ook in de medicijnen. Het onderwerp van haar boek is echter niet in de eerste plaats diens leven maar betreft de nonnen en gewoonten die een doorsneegeleerde in de gemeenschap van gelijkgestemden, die de Republiek der Letteren was, moest aanhouden om er te slagen. Het beeld als zouden zij, bepruikt en wel, in stoffige studeerkamers hun tijd doorgebracht hebben om gortdroge verhandelingen te schrijven is door buitenlandse studies als onjuist ter zijde geschoven. Een geleerdenleven werd in Van Almeloovens tijd juist gekenmerkt door de plicht tot contact, *communicatio*, en die werd uitgeoefend door brieven te schrijven over belangrijke onderwerpen, bij hem op (oud)historisch, filologisch en medisch terrein. Zijn grote bibliotheek en verzameling antiquiteiten waren daarbij belangrijke hulpmiddelen. Wilde men omhoog komen in de geleerdengemeenschap dan diende dat streven door patronage en dienstverlening te worden verwezenlijkt. Van Almeloovens carrière op dit gebied wordt door Stegeman zorgvuldig geanalyseerd. Hij wist alle middelen in het veld te benutten en dat zonder eigenlijk op enig terrein voor iets nieuws stelling te nemen, laat staan op dat van de politiek. Aanvankelijk trad hij ook persoonlijk op, zoals bij het diner of ging zich presenteren om zijn doelen, voornamelijk een professoraat, te bereiken. Schriftelijk contact zoeken en recommandatie met binnen- en buitenlandse hoogleraren en predikanten waren zijn belangrijkste activiteiten en goede relaties met uitgevers en journalisten hielden hem van alle verschijningen op de hoogte.

De auteur laat uitgebreid zien hoe dit verkeer geheel beheerst werd door conventies. Wie de kunst van het schrijven van een Latijnse brief met zijn geformaliseerde tekst, dus met juiste bewoordingen als *captatio benevolentiae*, een bescheidenheidsformule, betuigingen van vriendschap en dergelijke beheerste, had zijn bakens uitgezet en vond een gewaardeerde plaats. Maar al deze fraaie zinnen met hun plichtplegingen in brieven, opdrachten en andere schriftelijke neerslag van het onderlinge verkeer waren gericht op het verwerven van gunsten en — oneerbiedig gezegd — het laten fungeren van de aangeschrevene als kruiwagen. Het ging derhalve meer om de vorm dan om de inhoud van de boodschap. Van Almelooven — zo blijkt uit Stegemans boek — was een meester in deze vriendschapsretoriek en verdediging van fatsoensregels, die tegelijk met buitengewone berekening de versterking van zijn eigen plaats tussen de geleerden beoogde. Zo mocht alleen wie ooit concrete hulp had geboden in